

KS. ZDZISŁAW PAWLAK

WŁOCŁAWSKI OKRES DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ KS. PROF. ANTONIEGO SZYMAŃSKIEGO

Jedną z ważnych postaci wrocławskiego środowiska naukowego pierwszej połowy XX wieku, kontynuującą tradycję filozoficzną wielkich „łowaczyków”, obok ks. Idziego Radziszewskiego (1871–1923) i ks. Adama Jankowskiego (1884–1949) był ks. Antoni Szymański (1881–1942), profesor i twórca tzw. lubelskiej szkoły katolickiej nauki społecznej, ukształtowanej w latach trzydziestych XX wieku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w latach 1933–1942 rektor tej uczelni.

Lubelski okres bogatej działalności naukowej i administracyjnej ks. prof. A. Szymańskiego (1918–1939) poprzedza nie mniej ważny, a mało znany, okres wrocławski (1904–1918) jego działalności naukowo-dydaktycznej oraz redakcyjnej we wrocławskim seminarium duchownym. Zostanie on omówiony w niniejszym artykule w trzech punktach: 1) przygotowanie do pracy naukowo-dydaktycznej, 2) praca naukowo-dydaktyczna i redakcyjna, 3) osiągnięcia w twórczej pracy naukowo-filozoficznej tego okresu.

1. Przygotowanie do pracy naukowo-dydaktycznej

Ks. Antoni Szymański, urodzony 27 października 1881 r. w Prasce k. Wielunia, pochodził z rodziny mieszczańskiej Józefa i Franciszki z d. Stankowskiej. Po ukończeniu szkoły średniej w Częstochowie, w 1900 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Wrocławku. Tutaj, po czterech latach studiów filozoficzno-teologicznych, otrzymał święcenia kapłańskie 24 kwietnia 1904 r.¹ W seminarium wrocławskim słuchał m.in. dopiero co wprowadzonych wykładów ks. Idziego Radziszewskiego z socjologii, które u niego – podobnie jak i u innych alumnów – rozbudziły zainteresowanie tą dziedziną wiedzy.

Po kilku miesiącach pracy duszpasterskiej (jako wikariusz w parafii Wieluń), został skierowany przez biskupa kujawsko-kaliskiego Stanisława Zdzitowieckiego na studia specjalistyczne na Katolickim Uniwersytecie w Lowanium, znanym ośrodku katolickiej myśli filozoficznej i społecznej². Przez trzy lata (1905–1908) ks. Szymański studiował tam filozofię i nauki społeczne na Wyższym Instytucie Filozoficznym. Celem, który określił Instytutowi jego organizator, ks. prof. D. Mercier, było prowadzenie niezależnych, obiektywnych badań nad filozofią tomistyczną i szerzej rozumianą scholastyczną w łączności z wynikami nauk szczegółowych. Dlatego postanowiono, aby studenci, oprócz kierunkowych przedmiotów filozoficznych, mieli w programach studiów nauki pomocnicze dla poszczególnych dyscyplin filozoficznych. Wykłady obejmowały również przedmioty, na które wszyscy byli zobowiązani uczęszczać: fizyka, chemia, wstęp do kosmologii, kosmologia, anatomia, fizjologia, wstęp do psychofizjologii, psychologia, ekonomia polityczna, logika, kryteriologia, ontologia, filozofia moralna, prawo naturalne, filozofia społeczna, teodycea, historia filozofii³.

Na roku drugim i trzecim trzeba było studiować jedną z trzech grup przedmiotów wybranych (nauki matematyczne, przyrodnicze i historyczno-społeczne). Ks. Szymański wybrał grupę nauk historyczno-społecznych. Każdy ze studiujących oprócz wykładów miał obowiązek uczęszczania na zajęcia praktyczne prowadzone w odpowiednich laboratoriach oraz na seminaria naukowe z: filozofii społecznej, psychologii i historii filozofii. Dla uzyskania stopnia licencjata i doktora, oprócz uczęszczania na wykłady w przeciągu określonego czasu, było wymagane złożenie egzaminów z wszystkich przedmiotów i napisanie rozpraw⁴.

Ks. Szymański słuchał wykładów takich znanych profesorów, jak: L. Becker (teodycea), M. de Wulf (historia filozofii, ontologia), A. Cauchie (metoda heurystyczna i krytyka historyczna), L. Noël (logika, psychologia), L. de Lautscheere (prawo prywatne porównawcze), S. Deploige (ekonomia polityczna, prawo naturalne i społeczne), M. Defourny (historia teorii społecznych i ekonomii społecznej), D. Nys (kosmologia i chemia), A. Thiéry (psychofizjologia i fizyka), M. Ide (anatomia, fizjologia, embriologia), A. Meunier (botanika, biologia, zoologia), N. Sibenaler (trygonometria, geometria analityczna)⁵.

Pod kierunkiem ks. prof. Maurice Defourny'ego, znawcy katolicyzmu społecznego, napisał rozprawę doktorską *La démocratie chrétienne en France* (później została ona opublikowana drukiem) i na jej podstawie (w 1908 r.) uzyskał stopień doktora filozofii *maxima cum laude*⁶. Już

w czasie studiów opublikował kilkanaście prac naukowych i publicystycznych w czasopiśmie francuskich i polskich.

Ośrodek naukowy w Lowanium nie tylko przygotował ks. Szymańskiego do pracy naukowej, najpierw w środowisku wrocławskim, a później na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, ale i ukształtował go duchowo. Był dla niego tym miejscem, z którego czerpał on wzory dla swojej późniejszej, wielorakiej działalności. Efektem studiów zagranicznych ks. Szymańskiego było też zebranie wielu dzieł w językach obcych, które stały się zaczątkiem, powiększanego w kraju, księgozbioru osobistego jako warsztatu pracy dydaktycznej i naukowej⁷.

2. Praca naukowo-dydaktyczna i redakcyjna

Ks. dr Antoni Szymański po skończonych studiach w Lowanium wrócił do Włocławka i pracował tutaj przez 10 lat (od 1908 r. do XI 1918 r.) na różnych stanowiskach. Była to przede wszystkim praca naukowo-dydaktyczna we wrocławskim seminarium duchownym oraz redakcyjna w naukowym czasopiśmie teologicznym „Ateneum Kapłańskie”.

2.1. Praca naukowo-dydaktyczna

Mimo że ks. Szymańskiego, powracającego ze studiów zagranicznych, uważano za „radykała społecznego”, bp Stanisław Zdzitowiecki powołał go na początku roku szkolnego 1908/1909 do seminarium wrocławskiego – zapewne na wniosek nowego rektora seminarium, ks. Idziego Radziszewskiego – „do wykładu nauk filozoficznych”⁸.

W rzeczywistości z zakresu filozofii powierzono mu na początek jedynie wykłady z logiki na kursie II (4 godziny tygodniowo, 120 godzin w roku)⁹. Do ich przygotowania ks. Szymański korzystał z podręcznika Jana Nuckowskiego (jezuickiego filozofa i biologa) *Początki logiki ogólnej dla szkół* (Kraków 1903, 1920, Lwów 1906), zatwierdzonego urzędowo dla używania w gimnazjach galicyjskich¹⁰. Autor wyłożył w nim tzw. logikę elementarną w formie pozytywnego wykładu logicznych teorii, przeplatanego reminiscencjami historycznymi wplecionymi w sam wykład¹¹.

Uczenie logiki na poziomie gimnazjalnym według cudzego podręcznika nie mogło satysfakcjonować młodego ambitnego profesora. Dlatego już w następnym roku szkolnym (1909/1910) obok tego podręcznika korzystał do wykładów także z opracowanego przez siebie skryptu. W pierwszym półroczu wykładał studentom m.in. następujące zagadnienia: sądy, składniki sądu, sylogizmy, metoda i pojęcie przyczynowości. W drugim zaś półro-

czu: pojęcie prawdy, metoda kryteriologiczna, wartość źródeł poznania, sprawdzian prawdy¹².

W następnych latach ks. Szymański poszedł jeszcze dalej i przyjął jako podstawę do wykładów akademicki podręcznik D. Merciera (*Logika*, Warszawa 1900, wyd. 2, Warszawa 1906), z własnymi uzupełnieniami¹³.

Ks. Szymański był przygotowany przede wszystkim do wykładania nauk społecznych i zapewne także w tym celu został powołany do seminarium wrocławskiego¹⁴. W tym czasie przedmiot taki (pod nazwą: socjologia) znajdował się w programie seminaryjnym, ale przewidywano na niego 60 godzin wykładowych (2 godziny tygodniowo) na kursach IV–VI, cyklicznie co trzeci rok akademicki (w pozostałych dwóch latach wykładano: w pierwszym – historię filozofii, a w drugim – psychologię)¹⁵. Ks. Radziszewski, prowadzący osobiście te trzy przedmioty do 1905 r., jako rektor odstąpił socjologię – zapewne w 1910 r. – ks. Szymańskiemu, który od tego czasu wykładał ją w każdym roku seminaryjnym na kursie VI w wymiarze 60 godzin (2 godziny tygodniowo)¹⁶.

Nie mając do dyspozycji odpowiedniego podręcznika, który byłby dostosowany do potrzeb polskich seminariów duchownych, zmuszony był sam opracowywać wykłady. W ten sposób już przed 1914 r. powstał zasadniczy zrab podręcznika do tego przedmiotu, a został on ukończony w czasie I wojny światowej¹⁷, do czego przyczyniło się zapewne i to, że w roku 1914/1915, z powodu wojny i zajmowania gmachu seminaryjnego przez wojsko, wykłady w seminarium były zawieszane i profesorowie mieli sporo wolnego czasu.

W roku seminaryjnym 1915/1916 – już zapewne według przygotowanego, a jeszcze niewydanego podręcznika – planował wyłożyć następujące zagadnienia: „zasadnicze wiadomości z filozofii moralnej i ekonomii: objawy zagadnienia społecznego, środki zaradcze; historię katolicyzmu społecznego i podstawowe wiadomości z filozofii prawa”¹⁸.

Zagadnienia te uwzględnione zostały w wydanym później podręczniku *Zagadnienie społeczne* (Wrocław 1916). Praca ta, będąca syntezą katolickiej nauki społecznej, była używana jako podręcznik przez cały okres międzywojenny w wielu polskich seminariach duchownych. Świadczy o tym chociażby trzykrotne jeszcze jego wznawianie (ostatni raz w 1939 r.).

Oprócz tych zbieżnych ze swoją specjalizacją przedmiotów ks. Szymański wykładał zastępczo kilka innych.

Najpierw w roku seminaryjnym 1908/1909 (a może także 1909/1910) – w zastępstwie przebywającego na urlopie zdrowotnym ks. Władysława Krynickiego – wykładał zasady wiary (tzw. katechizm wyższy) na kursie I

(3 godziny tygodniowo) i na kursie II (2 godziny tygodniowo). Do tych wykładów używał podręcznika Franza Spirago *Katolicki katechizm ludowy* (Mikołów 1906)¹⁹, który obejmował trzy części: 1) Nauka wiary, 2) Nauka obyczajów, 3) Nauka o środkach łaski.

W roku szkolnym 1915/1916 prowadził przejęte po ks. I. Radziszewskim, który przeszedł w 1914 r. do Akademii Duchownej w Petersburgu, wykłady z pedagogiki i dydaktyki (2 godziny tygodniowo na kursie VI), zaliczane w seminarium wrocławskim do nauk filozoficznych. Do wykładów z pedagogiki (wychowanie w ogóle z uwzględnieniem niektórych zagadnień co do wychowania rozumu, woli i uczucia; historia pedagogiki ze szczególnym uwzględnieniem nauczania religii) używał zapewne, podobnie jak poprzednik, podręczników: katolickiego pedagoga szwajcarskiego Heinricha Baumgartnera *Pedagogia, czyli nauka o wychowaniu dzieci* (Lwów 1902) oraz Franciszka Majchrowicza *Historia pedagogii* (wyd. 2, Lwów 1907). Do wykładów z dydaktyki być może posługiwał się skryptem ks. Radziszewskiego²⁰ albo opracował własny.

Wojna światowa, która odcięła niektórych profesorów od Włocławka, zmusiła pozostałych na miejscu do przyjęcia na czas nieobecności tamtych dodatkowych przedmiotów. Ks. Szymańskiemu zlecono wykłady prawa cywilnego, które obejmowały „pojęcie prawa, ogólny zarys prawa publicznego, wewnętrznego i międzynarodowego oraz prawa prywatnego ze szczególnym uwzględnieniem stosunków publiczno-kościelnych”²¹. Ponadto w pierwszym półroczu roku seminaryjnego 1915/1916, zastępując ks. Cezarego Pęcherskiego, przejął część wykładów języka polskiego oraz historii literatury polskiej²².

W ostatnich latach pobytu we Włocławku uczył także religii w Gimnazjum Realnym (później LZK) oraz na pensji żeńskiej Władysławy Aspis²³.

2.2. Praca w redakcji „Ateneum Kapłańskiego”

Drugim polem działalności ks. Szymańskiego w latach 1909–1918 była praca redakcyjna, na stanowisku redaktora odpowiedzialnego powstałego w tym czasie „Ateneum Kapłańskiego”.

Pomysł założenia „Ateneum Kapłańskiego” wyszedł od ks. Idziego Radziszewskiego, ówczesnego rektora seminarium wrocławskiego, dobrze obeznanego z polskim ruchem naukowym i jego potrzebami. Jego myśl utworzenia we Włocławku czasopisma filozoficzno-teologicznego była uzasadniona, bowiem na początku XX wieku wytworzyło się tu środowisko naukowe związane z Wyższym Seminarium Duchownym, cieszące się

poparciem bp. S. Zdzitowieckiego. Pomysł wkrótce został zrealizowany i już w grudniu 1908 r. ukazał się pierwszy numer nowego czasopisma na 1909 r.²⁴

Od początku istnienia „Ateneum Kapłańskiego” aż do 1918 roku jego redaktorem był ks. prof. Antoni Szymański. W stopce redakcyjnej widnieje on jako „redaktor odpowiedzialny”, nazwany tak ze względu na wymogi rosyjskich przepisów prawnych. Jako taki „przede wszystkim odpowiadał za «Ateneum» przed władzami, najczęściej moskiewskimi. Natomiast przy różnicy zdań w redakcji nie decydował ani redaktor odpowiedzialny, ani rektor seminarium, ale zależało to od wyniku głosowania wśród członków rady profesorów”²⁵.

Administratorem i wydawcą „Ateneum”, a tym samym zastępcą redaktora Szymańskiego, był w tym czasie ks. Stanisław Gruchalski, który włączał się także w redagowanie czasopisma. W pracach redakcyjnych uczestniczyli wtedy także bardzo aktywnie niemal wszyscy księża profesorowie wrocławskiego seminarium²⁶.

Zakres pracy redakcyjnej ks. Antoniego Szymańskiego w „Ateneum Kapłańskim” znany jest, przynajmniej częściowo, z fragmentu zachowanej dokumentacji z lat 1908–1917²⁷. Sesje redakcyjne z udziałem wszystkich profesorów odbywały się z reguły raz w miesiącu. Omawiano na nich sprawy merytoryczne i administracyjne dotyczące czasopisma. Dokładnie analizowano przysłane do druku materiały. Szczególną zaś uwagę zwracano na te, które miały być włączane do eksponowanego działu *Rozprawy* (zajmował on w każdym zeszycie „Ateneum” około połowy jego objętości).

Na przykład na sesji w dniu 7 stycznia 1913 r. zapisano: „Do zeszytu styczniowego [1913 r.] X. Szymański proponuje rozprawy: X. Okoniewskiego o Skardze jako pedagoga, ze względu na nowe nazwisko, ks. Smolikowskiego o Dunajewskim (przyczem X. Borowski kwestionuje wartość i odpowiedniość do Ateneum tej notatki, a X. Szymański dodaje, że X. Smolikowski na pewno się zdziwi, że po kilku latach drukujemy rozprawkę swojego czasu odrzuconą); X. Kruszyńskiego o religii rzymskiej starożytnej i X. Szymańskiego o sporze o stowarzyszenia zawodowe, jako rozprawy odłożone z przeszłego miesiąca”²⁸.

Niektóre nadesłane przez autorów teksty były w całości czytane na zebraniach redakcyjnych (komentowane i poprawiane). Inne zaś z poważnymi zastrzeżeniami były odsyłane autorom lub przesyłane do ponownego opracowania (z uwagami redakcji). Na sesji majowej 1914 r. ks. A. Szymański „przedstawia rozprawkę X. Flaczyńskiego o krytyce podręczników, jest zdania, że w tej formie artykuł nie może być drukowany, chociaż sama

rzecz warta uwagi. Czyta prawie cały artykuł, poczem następuje decyzja, żeby odesłać do przeróbki”²⁹.

Na spotkaniach redakcyjnych „Ateneum” najczęściej zabierał głos ks. A. Szymański. Oprócz niego szczególną aktywnością wyróżniali się: ksiądz rektor Idzi Radziszewski, zastępca redaktora ks. Stanisław Gruchalski oraz księża profesorowie: Antoni Borowski, Piotr Kremer (prawdopodobnie pełnił funkcję sekretarza redakcji w latach 1909–1914), Józef Kruszyński, Władysław Krynicki i Rudolf Filipiński³⁰.

Jeżeli chodzi o podejmowaną tematykę, to w okresie redaktorstwa ks. prof. A. Szymańskiego na pierwszym miejscu plasowały się nauki społeczne, bowiem oprócz opracowań umieszczanych w dziale *Rozprawy* zajmowały cały dział pt. *Ruch społeczny*. Duża liczba artykułów na tematy społeczne wynikała z ówczesnego wzrostu zainteresowań tą dziedziną wiedzy, a także z płodności pisarskiej samego redaktora naczelnego, ks. Szymańskiego³¹, który w latach 1909–1918 opublikował w „Ateneum Kapłańskim” około 60 swoich opracowań, nie licząc licznych recenzji i not bibliograficznych, nieraz podpisywanych kryptonimami (Dr A. S-ki, Dr S-ki, X. A. S, Ks. A. S., A. S., Sz., As., Aes).

„Ateneum Kapłańskie”, zwłaszcza na początku borykało się z poważnymi kłopotami finansowymi. Szukano różnych sposobów na polepszenie kondycji materialnej czasopisma. Starano się przede wszystkim o pozyskanie większej liczby prenumeratorów. Na sesji styczniowej z 1913 r. ks. Szymański „w celu zyskania większej liczby przedpłatników proponuje zdobyć się jeszcze na jeden wysiłek: na wydawanie obok Ateneum wiadomości pasterskich, mniej więcej trzy arkusze co dwa miesiące, bez osobnej prenumeraty, a tylko wspólnie z Ateneum. W ten sposób pisma by się uprzystępniały i zaspokoilo więcej potrzeb kleru. Dla trudności praktycznych projekt odłożono”³².

Poważne problemy i kłopoty redakcja „Ateneum Kapłańskiego” miała z obowiązującą w zaborze rosyjskim cenzurą. Przestała wprawdzie obowiązywać cenzura prewencyjna, ale pozostała jeszcze dotkliwa cenzura represyjna, czyli nakładanie kar za opublikowane „nieprawomyślne” teksty.

W 1911 r. „Ateneum” dwukrotnie doświadczyło takich represji ze strony rosyjskiej cenzury. Najpierw była to kara 200 rubli za artykuł ks. Szymańskiego (napisany pod kryptonimem Sz.) *Z naszych spraw kościelnych* – AK 6(1911), z. 3, s. 249–252, dotyczący nasilenia się działań represyjnych rządu rosyjskiego przeciwko Kościołowi katolickiemu i jego duchowieństwu. Druga kara, jeszcze bardziej dotkliwa, została nałożona

za sprawozdanie napisane przez ks. S. Gruchalskiego (pod kryptonimem Grusta) pt. *Drugi Kongres Mariański oraz wiec stowarzyszeń i organizacji polskich w Przemysłu* – AK 6(1911), z. 2, s. 163–176. Komitet Cenzury w Warszawie zarządził konfiskatę numeru, a generał-gubernator warszawski zawiesił ks. Szymańskiemu prawo wydawania czasopisma i oddał go pod sąd. Warszawska Izba Sądowa (4 VI 1912 r.) skazała ks. Szymańskiego „jedynie” na miesiąc więzienia (ten wyrok ks. Szymański odsiedział w klasztorze karmelitów w Oborach)³³.

Wśród różnych form działalności „Ateneum Kapłańskiego” za czasów ks. prof. A. Szymańskiego jako redaktora odpowiedzialnego trzeba wymienić powstanie w 1917 r. serii wydawniczej „Biblioteka «Ateneum Kapłańskiego»”, do której włączono także pozycje wydane wcześniej. Na sesji redakcyjnej (5 XI 1917 r.) to właśnie ks. Szymański „przedstawia sprawę wydawania książek przy Ateneum [...]. Proponuje, aby wydawnictwu nadać tytuł „Biblioteka «Ateneum Kapłańskiego»”³⁴. Stara się również o pieniądze na ten cel.

Redakcja „Ateneum” w 1909 r. urządziła i udostępniła czytelnię (mającą około 90 tytułów czasopism w różnych językach, otrzymywanych drogą wymiany lub abonowanych) oraz bibliotekę podręczną „Ateneum Kapłańskiego”, tworzoną głównie z książek nadesłanych przez różne wydawnictwa. Ponadto redakcja kierowana przez ks. Szymańskiego zajmowała się kolportażem książek, zwłaszcza z dziedziny filozofii i teologii. Chodziło przede wszystkim o udostępnienie książki czytelnikom, szczególnie we Włocławku, gdzie nie było wtedy księgarni naukowej, oraz o pozyskanie prenumeratorów „Ateneum”³⁵.

3. Osiągnięcia w twórczej pracy naukowo-filozoficznej

W swoim dorobku piśmienniczym z okresu włocławskiego ks. Szymański pozostawił ponad 100 pozycje bibliograficznych. Wśród nich jest sześć publikacji samoistnych, dwa przekłady dzieł naukowych autorów obcych³⁶ i 17 artykułów naukowo-filozoficznych. Z kolei na dorobek publicystyczny składa się 21 artykułów, spośród których wyróżniają się szczególnie artykuły polemiczne (sygnowane kryptonimem Dr A. S-ki)³⁷.

Pierwsze prace naukowe i publicystyczne ks. Szymański opublikował (jak wspomniano wyżej) już w czasie swoich studiów. Na uwagę z tego czasu zasługuje szczególnie praca *Wśród Słoweńców. Szkice z życia uspołecznionych pobratymców* (Warszawa 1907), w której zawarł uporządkowane spostrzeżenia i refleksje ze swojego kilkumiesięcznego pobytu w Lublanie. W dwunastu rozdziałach przedstawił bardzo pozytywny, niemal wzorcowy

obraz działalności chrześcijańsko-społecznej wśród Słoweńców. Przyczyniło się do tego przede wszystkim słoweńskie duchowieństwo, gdyż „księża pierwsi stanęli na placówkach pracy narodowej i społecznej [...]. Przedstawiłem to [...], już to przy opisie pracy oświatowej, już to przy omawianiu życia społecznego, gdzie duchowieństwo wszędzie dawało inicjatywę lub zapoczątkowaniem kierowało”³⁸.

Zdaniem autora właśnie praca społeczna duchowieństwa powinna stać się nierozdzieloną częścią duszpasterstwa, bo to ona w wielu przypadkach decyduje „o podtrzymaniu ducha religii w narodzie. Jeżeli byśmy nie mieli innych dowodów po temu – to stosunki słoweńskie są świadectwem najzupełniej nas o tym przekonywującym”³⁹. Do takiej pracy społecznej przygotowywało przyszłych księży seminarium duchowne w Lublanie, w którym „nauki społeczne wykładane są już od lat przeszło dwunastu. Prowadzi je ks. dr J. Krek, a kurs dwuletni socjologii tak rozkłada, aby słuchacze nie byli przeładowywani suchą teorią, lecz aby zdobywszy ogólne podstawy wiedzy socjalnej, umieli posiadane wiadomości stosować praktycznie”⁴⁰.

Trzy następne prace ks. A. Szymańskiego dotyczą życia społecznego we Francji. Dwie z nich – *La democratie chrétienne en France* (Louvain 1909) oraz *Poglądy demokracji chrześcijańskiej we Francji (1892–1907)*, Poznań 1910 – to jego rozprawa doktorska, opublikowana najpierw w języku francuskim, a później udostępniona czytelnikowi polskiemu.

Z trzech podstawowych rozdziałów tej pracy pierwszy potraktowany został jako punkt wyjścia i określa: czym jest społeczeństwo, na czym się ono opiera i jakie są prawa chrześcijańskiej cywilizacji. Ks. Szymański szczególnie podkreśla prawo każdego człowieka do równości i prawo do życia przez pracę. „Równość ta polega na tym, żeby każdy człowiek miał świadomość swego człowieczeństwa, to znaczy, żeby każdy miał świadomość swej działalności, swej wartości jako człowieka i chrześcijanina, w którym Duch św. mieszka”⁴¹. Ponieważ społeczeństwo powstało dla wzajemnej pomocy w zaspokajaniu materialnych i kulturalnych potrzeb życia, to jego zasadniczym prawem „musi być prawo użytecznej pracy [...], możliwość życia ze swej pracy”⁴².

Rozdział drugi ukazuje organizację społeczeństwa poprzez odpowiedni porządek społeczny, ekonomiczny i polityczny. Mówiąc o konieczności i celu władzy w społeczeństwie, autor podkreśla dobitnie: „Celem władzy jest dobro ludu, dobro ogólne. Istotną rzeczą w tych rozważaniach jest to, że władza jest funkcją, obowiązkiem. To nie środek do bogacenia się ani do wyniesienia i używania, ale obowiązek do wypełnienia”⁴³.

W trzecim rozdziale zatytułowanym *Demokracja i chrześcijaństwo* ks. Szymański wyjaśnia najpierw, co oznacza „ekonomia chrześcijańska” i jaka jest relacja między demokracją i katolicyzmem. Następnie uzasadnia, że demokracja nie jest stronnictwem politycznym, ale społecznym, jest stronnictwem chrześcijańskim, ale nie wyznaniowym. „Celem demokracji nie jest obrona Kościoła, nie jest wywalczenie praw dla katolików. Jej cel jest społeczny, oparty na zasadach chrześcijańskich – dobro robotników i w ogóle poniżonych i wzgardzonych rycerzy pracy. I dopiero w tej pracy, z natury rzeczy, wyniknie ścisłe połączenie się ludu i Kościoła”⁴⁴.

Trzecia z prac ks. Szymańskiego dotyczących życia społecznego we Francji to *Katolicyzm socjalny we Francji* (Włocławek 1911)⁴⁵. Katolicy socjalni „przede wszystkim biorą, jako podstawę, prawdziwe po wsze czasy założenia moralności chrześcijańskiej i starają się wyprowadzić z nich odpowiednie wnioski dla uregulowania współczesnego życia. Najgłówniejsza przeszkoda, która dzieli katolików socjalnych i obecnych socjalistów, to moralność chrześcijańska”⁴⁶. W pracy tej autor w oparciu o bieżącą literaturę francuską przedstawia poglądy katolików socjalnych we Francji, odnoszące się głównie do ustroju gospodarczego (rozdział III) oraz ustroju politycznego (rozdział IV).

Podsumowując powyższe publikacje ks. Szymańskiego, należy podkreślić, że od samego początku w jego twórczości można zaobserwować zainteresowanie bardzo rozległą problematyką społeczną. Dotyczyła ona głównie historii ruchu społecznego i sytuacji społecznej, ukazanej na przykładzie Francji i narodu słoweńskiego. W następnych publikacjach ks. Szymańskiego, również z okresu włocławskiego, widać wyraźnie zmianę profilu jego prac badawczych. Jest tu zdecydowane przejście od monografii historycznych już na teren systematycznych refleksji nad zagadnieniami ekonomiczno-społecznymi.

Należą do nich najpierw, chronologicznie biorąc, *Studia i szkice społeczne* (Włocławek 1913). Praca ta składa się z trzech zasadniczych części: 1) Społeczna nauka Kościoła, 2) Historia ruchu społecznego, 3) Praca społeczna duchowieństwa. W pierwszej części autor wyjaśnia wiele pojęć nauki społecznej Kościoła (np. różnice między demokracją chrześcijańską a socjalistyczną, zadania demokracji chrześcijańskiej, wskazania dotyczące pogłębienia katolickiego ruchu społecznego) w oparciu o encykliki papieskie: *Rerum novarum* (1891), *Graves de communi* (1901) i *Singulari quadam* (1912)⁴⁷. Ks. Szymański przedstawia też dzieje różnych zgromadzeń i stowarzyszeń społecznych w wielu krajach europejskich, np. zgromadzenia młodzieży katolickiej we Francji pod nazwą „Sillon”,

chrześcijańskich stowarzyszeń zawodowych w Niemczech, w Austrii, Belgii, Holandii, Szwajcarii⁴⁸. Część druga zawiera szczegółową historię ruchu społecznego (jego powstanie, rozwój w poszczególnych krajach), a zwłaszcza dzieje katolicyzmu społecznego i demokracji chrześcijańskiej. W części trzeciej autor przedstawia bardzo ważne zagadnienie angażowania się duchowieństwa w pracę społeczną⁴⁹. Duchowieństwo ma nieść pomoc różnym instytucjom społeczno-ekonomicznym, „tak jednak, aby przez to nie zaniedbało swoich obowiązków, nie zawikłało się w sprawach świeckich i nie odpowiadało za finansowe kierownictwo i powodzenie instytucji”⁵⁰.

Najważniejsze dzieło ks. Szymańskiego z okresu wrocławskiego – *Zagadnienie społeczne* (Wrocław 1916) – jest doskonałym jak na owe czasy kompendium katolickiej nauki społecznej⁵¹. Składa się z czterech podstawowych części: 1) Założenia ogólne, 2) Poszczególne przejawy zagadnienia społecznego, 3) Polityka społeczna, 4) Historia doktryn społecznych.

Autor najpierw wyjaśnił kwestie metodologiczne katolickiej nauki społecznej. A więc określenie ekonomii, charakter praw ekonomicznych, stosunek ekonomii do nauki chrześcijańskiej, zagadnienie społeczne a ekonomia⁵². Następnie przedstawił nauczanie Kościoła dotyczące ówczesnych przemian społeczno-gospodarczych. „Kościół ma obowiązek zająć się zagadnieniem społecznym. Zagadnienie to bowiem co do swej istoty jest moralnym i religijnym, bez udziału religii załatwione być nie może, stróżem zaś i nauczycielem religii jest Kościół”⁵³. Wprawdzie Kościół ma do spełnienia zadania nadprzyrodzone, ale pośrednio poprzez swoją naukę przyczynia się do rozwoju ekonomicznego, bezpośrednio zaś do utrzymania społecznego ładu i zgody. To dzięki nauce społecznej Kościoła rzeczywistość społeczna ma być tak kształtowana, aby była godna człowieka. Fundamentem zaś ustroju ekonomiczno-społecznego powinny być sprawiedliwość i miłość.

Ważne zagadnienia przedstawiane w pracy to: funkcjonowanie społeczeństwa, instytucji społecznych, a zwłaszcza podstawy organizacji gospodarczej. Kolejne problemy społeczne dotyczą przemysłu, rzemiosła, handlu i rolnictwa. Jednym ze szczegółowych ówczesnych zagadnień była praca kobiet w fabrykach. Autor zastanawia się nad potrzebą i godziwością pracy kobiet, ukazuje zwłaszcza zgubne skutki stałej, fabrycznej pracy kobiet⁵⁴.

W najobszerniejszej części swego dzieła (trzeciej), dotyczącej tzw. polityki społecznej, ks. Szymański przeanalizował, między innymi, istotny problem ochrony zdrowia pracowników, pracy najemnej, oświaty i ubez-

pieczeń społecznych. Ukazał groźne dla życia społecznego takie negatywne zjawiska, jak: przestępczość młodzieży, pornografia, nierząd, handel żywym towarem, spadek urodzin, rozwody, trudne kwestie mieszkaniowe. Warto podkreślić, że jako jeden z pierwszych autorów twierdził, że związki zawodowe, mające na celu zabezpieczenie praw pracowników, powinny być niezależne od wszelkich organizacji państwowych (politycznych)⁵⁵. Ks. Szymański prezentuje również różnego typu stowarzyszenia zawodowe robotników powstające w wielu krajach. Przedstawia także ówczesny polski ruch zawodowy⁵⁶.

Ostatnia część dzieła przedstawia historię doktryn społecznych. Autor zarysowuje najbardziej aktualne kierunki społeczne, poczynając od liberalizmu (i jego rodzajów) na socjalizmie materialistycznym kończąc. Na tle zaś rozwijającego się w wielu krajach współczesnego ruchu społecznego, szczególnie akcentuje katolicyzm społeczny w jego różnych formach⁵⁷.

Z troski o kształtowanie inteligencji katolickiej, której ks. Szymański pragnął wskazywać odpowiednią lekturę, pogłębiającą światopogląd katolicki, powstało jego opracowanie pt. *Uświadomienie katolickie. Przegląd krytyczny literatury religijno-katolickiej polskiej* (Warszawa 1913). Jest to przewodnik po polskiej literaturze religijnej „z punktu widzenia zasad katolickich, poradnik dla kształcących się i szukających prawdy”⁵⁸.

W dziewięciu rozdziałach pracy ks. Szymański zebrał i ułożył wykaz tej literatury według następujących haseł: historia, filozofia, wykład i obrona wiary, nauka o moralności, prawo kościelne i liturgia, nauki społeczne, sprawy bieżące, literatura, wydawnictwa periodyczne. Przy każdej pozycji, oprócz autora książki i jej tytułu, znajduje się zwięzła, rzeczowa informacja o treści prezentowanego dzieła. W wielu przypadkach jest także podana ocena proponowanych dzieł.

Dla inteligencji duchownej i świeckiej przeznaczone były również liczne artykuły, jakie w okresie wrocławskiej działalności ks. Szymański publikował zwłaszcza w „Ateneum Kapłańskim”. Treść tych artykułów była bardzo różnorodna. Często były to zagadnienia występujące także w omówionych opracowaniach monograficznych (i stanowiły niemal całe rozprawy)⁵⁹. Inne dotyczyły aktualnych problemów, np. współpraca wierznych w Kościele, walka z religią, nauczanie religii w szkole. Były tu także obszernie sprawozdania z kongresów⁶⁰, różnego typu kursów⁶¹, recenzje najnowszych pozycji wydawniczych⁶². Wiele też miejsca poświęcał sławnym postaciom, zwłaszcza filozofom i ich działalności.⁶³

Należał do zespołu, pod którego kierunkiem opracowywana była *Podręczna encyklopedia kościelna* (od t. 35, Warszawa 1912). Oprócz

opracowanych przez siebie pomniejszych haseł z zakresu nauk społecznych opublikował w niej także kilka obszerniejszych: *Socjalizm, Socjalizm w Polsce, Socjalna kwestia, Socjalny katolicyzm, Socjalny katolicyzm w Polsce* (t. 35–36, s. 350–383), *Socjologia* (tamże, s. 388–393).

* * *

Podsumowując bogatą twórczość naukową i szeroką działalność dydaktyczną i wydawniczą wrocławskiego okresu pracy ks. prof. A. Szymańskiego, można stwierdzić, że wywarł on poważny wpływ na kształtowanie się zwłaszcza świadomości społecznej dużych kręgów duchowieństwa i inteligencji katolickiej w Polsce. Był nie tylko wybitnym naukowcem, ale również propagatorem nauki, jej organizatorem i popularyzatorem.

PRZYPISY

¹ Z. Skrobicki, *Szymański Antoni*, w: *Wrocławski słownik biograficzny*, t. 2, Wrocław 2005, s. 181.

² Ks. Szymański odbywał studia w Louvain pod przybranym nazwiskiem Antoni Hoffen (tak też podpisywał swoje pierwsze prace w języku francuskim) dla zabezpieczenia się przed represjami rosyjskich władz zaborczych, które nie zezwalały na studia zagraniczne polskim kapłanom. – Z. Skrobicki, *Szymański Antoni*, poz. cyt. s. 181.

³ Zob. Z. Pawlak, *Ks. Adam Jankowski – profesor filozofii w seminarium duchownym we Wrocławku*, „*Studia Wrocławskie*”, 2(1999), s. 364–365.

⁴ Zob. Z. Pawlak, *Neoscholastyka i formy jej kontynuacji. Studium analityczno-krytyczne twórczości filozofów wrocławskich XX wieku*, Wrocław 2001, s. 34–35.

⁵ Zob. G. Karolewicz, *Lowanium w życiu i działalności ks. Idziego Radziszewskiego*, „*Ateneum Kapłańskie*” (AtK), 94(1980), s. 74–75.

⁶ C. Strzeszewski, *Sp. ks. Antoni Szymański*, „*Roczniki Nauk Społecznych*”, 1(1949), s. 3.

⁷ Wskazuje na to m. in. fakt, że w czasie I wojny światowej, nie mając dostępu do bibliotek naukowych, w oparciu o własny księgozbiór mógł pracować naukowo. – Por. A. Szymański, *Zagadnienie społeczne*, Wrocław 1916, s. 10.

⁸ *Seminarium diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego [1908/1909]*, „*Kronika Diecezji Wrocławskiej*” (KDWi), 2(1908), s. 316.

⁹ Tamże, s. 318–319. Pozostałe nauki filozoficzne wykładali ks. Idzi Radziszewski i ks. Stanisław Gruchalski.

¹⁰ Używanie w seminarium duchownym podręcznika gimnazjalnego wynikało z tego, że pierwsze dwa kursy były zasadniczo przeznaczone na uzupełnienie wiedzy ogólnej dla kandydatów, którzy nie posiadali matury (pełnego wykształcenia gimnazjalnego).

¹¹ *Seminarium diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego [1908/1909]*, poz. cyt., s. 318–319; L. Grzebień, *Nuckowski Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław 1978, s. 407–408.

¹² *Seminarium diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego [1909/1910]*, KDWi, 3(1909), s. 290.

¹³ *Rozpoczęcie roku szkolnego [1915/1916] w Seminarium Duchownym*, KDWi, 9(1915), s. 205.

¹⁴ Wskazuje na to chociażby wygłoszony w seminarium wrocławskim w 1909 r. wykład inauguracyjny na temat pracy chrześcijańsko-socjalnej we Francji. – *Seminarium diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego [1909/1910]*, poz. cyt., s. 288.

¹⁵ Zob. P. K r e m e r, *Ś. p. ks. dr Idzi Radziszewski*, KDWł, 16(1922), s. 331, 333. Taką praktykę wprowadził ks. Radziszewski jako wicerektor w 1901 r. Wykłady z socjologii według tego planu przypadły w roku seminaryjnym 1903/1904, a prowadził je według własnych notatek, opartych być może na dziełach Merciera, sam ks. Szymański; spotkały się one z dużym zainteresowaniem alumnów. Nie wiadomo, czy po odejściu ks. Radziszewskiego z wicerektorstwa (w 1905 r.) kontynuowano tę praktykę.

¹⁶ Por. P. K r e m e r, *Ś. p. ks. dr Idzi Radziszewski*, art. cyt., s. 387; A. W ó y c i c k i, *Nauki społeczne w naszych seminariach duchownych*, „Ruch Chrześcijańsko-Społeczny”, 1(1912), s. 223, 225.

¹⁷ A. S z y m a ń s k i, *Zagadnienie społeczne*, dz. cyt., s. 10.

¹⁸ *Rozpoczęcie roku szkolnego [1915/1916] w Seminarium Duchownym*, poz. cyt., s. 206.

¹⁹ *Seminarium diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego [1908/1909]*, poz. cyt., s. 319.

²⁰ Tamże; *Seminarium diecezjalne. Rozpoczęcie roku szkolnego [1909/1910]*, poz. cyt., s. 290–291; *Rozpoczęcie roku szkolnego [1915/1916] w Seminarium Duchownym*, poz. cyt., s. 206.

²¹ *Rozpoczęcie roku szkolnego [1915/1916] w Seminarium Duchownym*, poz. cyt., s. 206.

²² Tamże, s. 205.

²³ Por. Z. S k r o b i c k i, *Szymański Antoni*, poz. cyt., s. 182.

²⁴ K. R u l k a, *Pierwsze dziesięciolecie „Ateneum Kapłańskiego” 1909–1918*, w: *Ateneum Kapłańskie 1909–2009*, Włocławek 2009, s. 12.

²⁵ K. R u l k a, *Wystawa z okazji 100-lecia „Ateneum Kapłańskiego”*, AtK 154(2010), s. 402, przyp. 5.

²⁶ T e n ż e, *Pierwsze dziesięciolecie „Ateneum Kapłańskiego” 1909–1918*, art. cyt., s. 32–33, przyp. 18.

²⁷ Biblioteka Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu (BUP), Korespondencja redakcji czasopisma „Ateneum Kapłańskie” z lat [1908–1917]; mkflm w Bibl. Sem. Włocł.

²⁸ Tamże, s. 3.

²⁹ Tamże, s. 6.

³⁰ Zob. tamże, s. 3–15.

³¹ Tamże, s. 25.

³² BUP, Korespondencja redakcji czasopisma „Ateneum Kapłańskie” z lat [1908–1917], poz. cyt., s. 3.

³³ K. R u l k a, *Pierwsze dziesięciolecie „Ateneum Kapłańskiego” 1909–1918*, art. cyt., s. 29.

³⁴ BUP, Korespondencja redakcji czasopisma „Ateneum Kapłańskie” z lat [1908–1917], poz. cyt., s. 8.

³⁵ K. R u l k a, *Pierwsze dziesięciolecie „Ateneum Kapłańskiego 1909–1918*, art. cyt., s. 30.

³⁶ L e R o y, *Religia ludów pierwotnych*, przekład we współpracy z W. Kottem, Warszawa 1912; G. K u r t h, *Kościół w okresach przelomowych historii*, Warszawa 1913.

³⁷ Por. zestawienie bibliografii A. Szymańskiego, w: Z. S k r o b i c k i, *Szymański Antoni*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983, s. 265–271.

³⁸ A. S z y m a ń s k i, *Wśród Słoneńców. Szkice z życia uspołecznionych pobratymców*, Warszawa 1907, s. 152–153.

³⁹ Tamże, s. 154.

⁴⁰ Tamże, s. 154–155.

⁴¹ A. S z y m a ń s k i, *Poglądy demokracji chrześcijańskiej we Francji (1892–1907)*, Poznań 1910, s. 31–32

⁴² Tamże, s. 36.

⁴³ Tamże, s. 112.

⁴⁴ Tamże, s. 146.

⁴⁵ Pozycja ta była wcześniej drukowana w kwietniowym, wrześniowym i listopadowym zeszytach „Ateneum Kapłańskiego” w 1910 r.

⁴⁶ A. S z y m a ń s k i, *Katolicyzm socjalny we Francji*, Włocławek 1911, s. 25–26.

⁴⁷ Zob. t e n ż e, *Studia i szkice społeczne*, Włocławek 1911, s. 20–27.

⁴⁸ Zob. tamże, s. 29–95.

⁴⁹ Sam ks. Szymański w okresie wrocławskim włączał się również w działalność polityczną i społeczną. W lutym 1917 r. wszedł jako radny do Rady Miejskiej m. Włocławka, będącej pierwszą od ponad 50 lat reprezentacją mieszkańców miasta we władzach miejskich, i pełnił tę funkcję do końca swego pobytu we Włocławku (XI 1918). Ponadto sprawował funkcję przewodniczącego Zarządu Okręgowego Polskiej Macierzy Szkolnej we Włocławku (1917)”. – Z. Skrobicki, *Szymański Antoni*, poz. cyt., s.

⁵⁰ A. Szymański, *Studia i szkice społeczne*, dz. cyt., s. 223.

⁵¹ Omówienie tej publikacji, autorstwa E. Kopczyńskiego, zob. KDWi, 10(1916), s. 364–366.

⁵² Zob. A. Szymański, *Zagadnienie społeczne*, dz. cyt., s. 17–26.

⁵³ Tamże, s. 37.

⁵⁴ Zob. tamże, s. 213–220.

⁵⁵ Tamże, s. 325.

⁵⁶ Zob. tamże, s. 331–336.

⁵⁷ Zob. tamże, s. 505–531.

⁵⁸ A. Szymański, *Uświadomienie katolickie. Przegląd krytyczny literatury religijno-katolickiej polskiej*, Warszawa 1913, s. 5.

⁵⁹ Tak np. w dziale *Rozprawy* znalazły się takie (liczące wiele stron) jego artykuły, jak: *Katolicyzm socjalny we Francji*, AtK 3(1910), s. 333–343; 4(1910), s. 134–145, 326–345; *Spór o stowarzyszenia chrześcijańskie w Niemczech*, AtK 9(1913), s. 33–55; *Ozanam jako historyk cywilizacji*, AtK 10(1913), s. 228–244; *Ustrój stowarzyszeń zawodowych* [w świetle encyklik Leona XIII i Piusa X], AtK 12(1914–1915), s. 117–143.

⁶⁰ T e n ż e, *Kongres filozoficzny w Heidelbergu*, AtK, 1(1909), s. 157–164.

⁶¹ T e n ż e, *Kurs społeczny w Poznaniu*, KDWi, 2(1908), s. 245–251.

⁶² T e n ż e, *Prace omawiające historię ruchu katolicko-społecznego*, AtK, 1(1909), s. 252–273

⁶³ T e n ż e, *Religia w życiu narodowym W. Lutostawskiego*, AtK, 1(1909), s. 470–473; t e n ż e, *Synteza filozoficzna M. Straszewskiego*, AtK, 2(1909), s. 157–164.